

Hvad du troede du vidste om social arv

Siden 70erne er der ikke sket forbedringer af den relative sociale ulighed i Danmark.

Børn arver deres forældres sociale problemer, og uddannelse er vejen til større lighed i samfundet. Begge påstande er almindelige i debatten om social arv, og begge påstande er forkerte. Lektor Morten Ejrnæs fra Aalborg Universitet og professor Erik Jørgen Hansen fra Danmarks Pædagogiske Universitet giver et forskningsbaseret bidrag til debatten.

* Alle synes at være enige: Ingen skal tynge af deres sociale arv. I stedet skal vi have mønsterbrydere og social mobilitet, opad forstås. Men ved vi, hvad vi taler om, når vi bruger begrebet social arv, og kender vi årsagerne godt nok til at gøre noget ved den? Spørger man forskerne, er begrebet, og de forestillinger der knytter sig til det, i bedste fald uklare, hvis ikke direkte forkerte. Lektor Morten Ejrnæs fra Aalborg Universitet er medforfatter til bogen 'Social arv, social mobilitet', hvor det påvises, at langt de fleste børn formår at skabe sig et normalt liv på trods af en opvækst med forældre med tunge sociale problemer som for eksempel stofmisbrug og vold. Og pro-

Hvis vi skal lave forebyggelse, skal vi tage fat i fattigdommen.

fessor Erik Jørgen Hansen fra Institut for Pædagogisk Sociologi på Danmarks Pædagogiske Universitet har i sine undersøgelser vist, at rekrutteringen til de videregående uddannelser stadig er skæv, og at uddannelsessystemet bidrager til den sociale reproduktion, eller sagt med andre ord: uddannelsessystemet cementerer de uligheder i samfundet, som er årsagen til den sociale arv.

Social resistens

Børn er langt mere modstandsdygtige, end vi går og tror, er Morten Ejrnæs budskab. Tidligere undersøgelser har vist, at børn af forældre med sociale problemer som psykisk sygdom, stofmisbrug eller kriminalitet har væsentligt større risiko for selv at få sociale problemer end børn af 'normale' forældre. Nu har Morten Ejrnæs sammen med kollegerne Gorm Gabrielsen og Per Nørring kigget nærmere på tallene, men i stedet for at fokusere på den øgede ri-

siko, den såkaldte overhyppighed, har de set på, hvor mange børn der reelt arver deres forældres problemer. Og det rækker ved billedet af den sociale arv.

»Det er selvfølgelig en risikofaktor at være vokset op i en belastet familie og det øger sandsynligheden for, at børn får problemer. Men en risikostigning fra for eksempel én procent til to procent kaldes ofte en fordobling eller en 100 procent stigning i risikoen, og det lyder jo voldsomt og giver anledning til nogle overdrevne forestillinger om, hvor almindeligt det er, at man arver problemerne,« siger Morten Ejrnæs.

Pointen er, at så længe man fokuserer på overhyppigheden, det vil sige flerdoblingen af risikoen, så glemmer man, at der grundlæggende er tale om en risiko på få procent, og at langt størstedelen af børn fra socialt belastede familier vokser op uden at arve deres forældres problemer.

»Vi har opgjort problemhyppighed for fem alvorlige problemtyper blandt børn og deres forældre i perioden 1979-1993. Det viser sig, at andelen af unge, der får alvorlige problemer, er fire procent, når ingen af forældrene har alvorlige problemer, og den stiger til otte procent, når en af forældrene er registreret for et alvorligt problem. Det vil sige, at 92 procent af de unge fra de belastede hjem ikke får et af de alvorlige problemer. Samtidig har 70 procent af de problemramte unge forældre uden problemer. Langt de fleste unge med problemer kommer altså fra hjem, hvor forældrene ikke er registreret for problemer,« siger Morten Ejrnæs.

Forskernes ansvar

Blandt socialarbejdere og pædagoger er forestillingen om, at børn arver deres forældres problemer, meget udbredt. Morten Ejrnæs har lavet en undersøgelse, som viser, at ni procent – 24 procent af so-

Social arv

– et begreb, tre betydninger

Gustav Johnsons definition

Gustav Johnson er ophavsmand til begrebet social arv, som han lancerede i 1967. Begrebet dækker hos ham den idé, at sociale problemer overføres fra forældre til børn – en social og psykologisk reduktionistisk tankegang.

Chanceulighed

Social arv bruges her som betegnelse for det fænomen, at der findes store uddannelsesmæssige forskelle i befolkningen, og at disse forskelle er bestemt af menneskers startposition i samfundet. Erik Jørgen Hansen tilslutter sig denne definition.

Risikofaktorer i barndommen

I denne betydning bruges social arv om det fænomen, at der er forøget risiko for, at et barn får sociale problemer, hvis dets situation er karakteriseret ved eksistensen af en eller flere faktorer, som påviseligt forøger risikoen for, at barnet får problemer senere. Denne definition anvender Morten Ejrnæs.

Kilde: Morten Ejrnæs: 'Social arv, social opdrift'

► cialarbejderne mener, at det er lige så sandsynligt eller mere sandsynligt, at børn får sociale problemer på niveau med deres forældre. En sådan opfattelse giver et skævt indtryk af risikoniveauet og kan føre til stigmatisering og urealistisk lave forventninger til det enkelte barn, mener Morten Ejrnæs. Derfor ser han helst, at man helt opgiver at bruge begrebet social arv og i stedet taler om risikofaktorer i flertal. Og det er så forskernes ansvar at skaffe og formidle pålidelige data om disse risikofaktorer.

»I anvendelsesorienteret forskning er det nødvendigt, at man præsenterer resultater, som kan bruges i det udførende arbejde, det vil sige resultater, som

socialarbejderne, der møder klienterne, kan bruge. Og her er det vigtigt, at man ved noget om størrelsen af risikoen, vedkommende er udsat for. Tænker man social arv som en stærk tendens til overførelse af sociale problemer fra forældre til børn, går man galt i byen,« siger Morten Ejrnæs og peger på, at man skal koncentrere sig om de faktorer, der kan give størst forebyggende effekt.

»Spørgsmålet er, hvor stor en del af et problem man ville kunne forebygge, hvis man fjernede en bestemt risikofaktors virkning? Det er det, man i epidemiologien kalder den præventive gennemslagskraft. Når der planlægges forebyggende tiltag, er det vig-

tigt at kende den, for så kan man sigte målrettet mod den største reduktion af problemet. Og det paradoksale er, at sigter man mod risikofaktorer med meget store overhyppigheder, så forbygger man kun en lille del af problemerne, fordi problemerne er så sjældne. Den viden er vigtig, når man skal planlægge generelle forebyggende indsatser for at få størst mulig effekt,« siger Morten Ejrnæs.

Forebyggelse

Og hvilke foranstaltninger virker så. Hvordan forhindrer man børn i at få alvorlige sociale problemer? Morten Ejrnæs fortæller:

Det er vigtigt at fokusere på de risikofaktorer, som findes i skolen, for eksempel skoledropout, der starter som skulkeri. Det er en vigtig risikofaktor, som man må forske målrettet i. Hvad kan man gøre for at holde eleverne i samme klasse og hindre bestandige

Et samfunds kvalitet skal vurderes ud fra de muligheder, det enkelte menneske har.

skoleskift, der ender med, at man ekskluderes og dropper ud af skolen? Hvad gør man, hvis en elev har det rigtig dårligt i forhold til en lærer? Alvorlige risikofaktorer findes også i boligmiljøet for eksempel i påvirkningen fra kammerater, der er voldelige eller kriminelle. Endelig er unges manglende kompetencegivende uddannelse og arbejdsløshed meget betydningsfulde risikofaktorer,« siger Morten Ejrnæs.

Indsatsen for at forhindre sociale problemer, skal altså ikke koncentreres om forældrene og deres problemer, men rettes mod langt mere grundlæggende samfundsforhold.

»Det er et gennemgående mønster, at strukturelle forhold som uddannelse og arbejdsløshed er mest betydningsfulde. Hvis vi skal lave forebyggelse, skal vi tage fat i fattigdommen i børnefamilier, at børn dropper ud af skolen, at unge ikke kommer i gang med en uddannelse eller bliver arbejdsløse. Den form for forebyggelse vil have langt den største præventive gennemslagskraft. Man kunne derfor sige, at den bedste måde at angribe de sociale pro-

Unge sandsynlighed for at få alvorlige sociale problemer i perioden 1979-1993 (vandret procentberegning) og andel unge, der har problemramte forældre i samme periode (lodret procentberegning)

Sammenhæng mellem far eller mor ramt af min. ét 'egentligt' problem og den unges problemer (Unge i 1966-årgangen)

	Ung ramt af min. ét problem	Ung ikke ramt af problemer	Unge i alt
Enten far el. mor ramt af problemer	1203 (30 %) 8 %	14651 (18 %) 92%	15854 (19 %) 100 %
Hverken far el. mor ramt af problemer	2851 (70 %) 4 %	66060 (82 %) 96 %	68911 (81 %) 100 %
Unge i alt	4054 (100 %) 5 %	80711 (100 %) 95 %	84765 (100 %) 100 %

$p < 0,0001$. RR = 1,83. OR = 1,90.

Kilde: 'Social opdrift – social arv 2. udgave 2005 s. tabel 2.3 og 2.3a

Tabellen viser, at 70 procent af de unge, som får alvorlige sociale problemer, har forældre, som ikke selv har haft tilsvarende problemer. Blandt unge, hvor enten mor eller far har haft et problem, vokser 92 procent op uden selv at få problemer.

blemer på, ville være at angribe uligheden i samfundet,« siger Morten Ejrnæs.

Ulighed gennem uddannelse

Uddannelse og social ulighed er professor Erik Jørgen Hansens felt. I 1972 udgav han en bog med titlen 'Lighed gennem uddannelse', en titel som i øvrigt var et socialdemokratisk slogan på det tidspunkt. Det udsagn vil Erik Jørgen Hansen ikke længere stå ved – »vi bliver jo alle klogere,« siger han og forklarer, at han i dag indtager den stik modsatte holdning:

»Hvis man mener, at uddannelsessystemet skaber lighed i samfundet, så er der tale om en utopi, for uddannelse sikrer uligheden. Hvis uddannelse skulle skabe mere lighed i samfundet, så ville det forudsætte, at man på arbejdsmarkedet ville aflønne de forskellige uddannelser ensartet,« siger Erik Jørgen Hansen.

Forklaringen er, at den faktor, som har størst indflydelse på en persons lønniveau, lige netop er eksamensbeviset. Et uddannelsessystem med mange niveauer skaber derfor et samfund med mange sociale niveauer, altså grundlag for større ulighed.

»Hvis vi tænker os, at vi afskaffer social arv i den betydning, at nu har alle befolkningsgruppers børn samme chance for at nå op på de højeste uddannelser, så cementerer vi ulighederne i samfundet. Resultatet bliver, at der ikke længere er nogen modstand mod ulighed. Derfor forstår man også bedre, at den nuværende statsminister ønsker sig et samfund, hvor man kan gå fra bistandsklient til bankdirektør. Det svarer til det, man kalder den amerikanske drøm,« forklarer Erik Jørgen Hansen.

Stagnation siden 70erne

Fra trediverne frem til begyndelsen af halvfjerdserne har man kunnet konstatere en kraftig stigning i andelen af børn fra arbejderklassen, som fik sig en længerevarende uddannelse, dvs. en stigning af antallet af børn, som brød deres sociale arv. Ved at kigge på årsagerne til denne stigning kan man få en idé om de barrierer, der eksisterer i forhold til uddannelse.

»Vi kan se, at indkomstniveauet og levestandarden i arbejderfamilier blev stærkt forbedret. At an-

tallet af børn pr. familie faldt kolossalt, og at der var social tryghed, fordi vi i 60erne opnåede fuld beskæftigelse. Det som har betydning, er derfor levestandarden, antallet af børn, man skal tage sig af, og den sociale tryghed, og det er en gammel iagttagelse,« siger Erik Jørgen Hansen.

»Der er sket forbedringer i børns muligheder. Procentdelen, der har fået en videregående uddannelse, er steget i alle sociale grupper. Når man siger, at der ikke er sket noget siden 70erne, så er det den relative sociale ulighed, man tænker på. Et større antal procentpoint fra arbejderklassen har inden for de seneste to årtier fået en mellemlang eller lang videregående uddannelse. I Danmark har 7 procentpoint flere af sønnerne og 16 procentpoint flere af døtrene fra kortuddannede familier fået en mellemlang eller lang videregående uddannelse – men det modsvarer af 12 procentpoint flere af sønnerne og 27 procentpoint flere af døtrene fra højt uddannede hjem,« siger Erik Jørgen Hansen.

Livslang læring

Den eneste ændring i skolesystemet, som synes at have formindsket den sociale skævhed i den senere tilgang til videregående uddannelse, har været ophævelsen af den tidlige deling i boglige og ikke-boglige elever. Et senere uddannelsesvalg øger altså chancerne for, at elever fra ikke-uddannelsesmindede miljøer tager en længerevarende uddannelse, forklarer Erik Jørgen Hansen, som mener, at man i princippet skal have mulighed for at vælge uddannelse gennem hele livet.

»Mit forslag vil være det samme, som de fleste politiske partier tilslutter sig, men ikke gør noget ved, nemlig en uddannelseskonto, som der kan trækkes på senere i livet. Hvis vi mener, at alle skal have samme chancer, så må vi lade porten stå åben i voksenlivet for at erhverve den uddannelse, man har fundet ud af, at man i virkeligheden har brug for,« siger Erik Jørgen Hansen.

Han erkender, at de økonomiske problemer ved en sådan ordning er store. Det er væsentligt dyrere at uddanne sig senere i livet, når man først har fået

Morten Ejrnæs

Mag.scient.soc. og lektor i teorier om sociale problemer ved den Sociale Kandidatuddannelse ved Aalborg Universitet

Erik Jørgen Hansen

Cand.polit. og professor, Institut for Pædagogisk Sociologi ved Danmarks Pædagogiske Universitet

familie og høje boligudgifter. Men ingen har sagt, at det er let at udligne folks chanceuligheder, og ingen – heller ikke statsministeren – kan vel være uenig i den præmis, som Erik Jørgen Hansen formulerer, nemlig at et samfunds kvalitet skal vurderes ud fra hvilke muligheder, det enkelte menneske har. ▲

Anders Lindskov
anli@dpu.dk

Morten Ejrnæs m.fl.: 'Social arv, social opdrift', Akademisk Forlag (2004)

Erik Jørgen Hansen: 'Uddannelsessystemerne i sociologisk perspektiv', Hans Reitzels Forlag (2003)